

CONSIDERAȚII PE MARGINEA DESCOPERIRILOR MONETARE DIN NECROPOLA DE LA VĂLENI (JUD. NEAMȚ)

Lucian MUNTEANU*
George-Dan HÂNCEANU**
Daniela CRISTEA-STAN***

Cuvinte-cheie: Văleni, necropolă, copii turnate, aliaj Cu-Sn, Poienești-Vârteșcoiu.
Keywords: Văleni, necropolis, cast copies, Cu-Sn alloy, Poienești-Vârteșcoiu.

Rezumat: În necropola „dacilor liberi” de la Văleni (jud. Neamț) au fost descoperite patru monede romane: trei denari (1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna) și un dupondius de la Antoninus Pius. Analizele metalografice, realizate prin metoda fluorescenței de raze X, au arătat că denarii au în compoziție Cu (63,28-79,92 %), Sn (14,32-34,87 %), Pb (0,43-7,98 %), alături de alte elemente minore. Ei constituie o categorie particulară de monede copiate, realizate prin turnare, dintr-un aliaj de Cu-Sn. Numeroase astfel de piese sunt atestate atât în situri din Imperiu (zona limesului renan și danubian, Britannia și Dacia), precum și în Barbaricum-ul răsăritean (teritoriul actual al Ucrainei). În ultimii ani, denarii din Cu-Sn au fost identificați și pe teritoriul Moldovei de la vest de Prut, în contexte arheologice și tezaure aparținând culturilor „Poienești-Vârteșcoiu” și „Sântana de Mureș-Cerneahov”. Credem că denarii din Cu-Sn descoperiți la Văleni au fost confecționați într-un atelier din Dacia (asemănătoare cu cele de la Apulum și Potaissa) și au ajuns în teritoriul „barbar” de la răsărit de Carpați abia începând cu ultima parte a dinastiei Severilor. Doi dintre denarii de la Văleni au fost prelucrați prin perforare, fiind folosiți ca pandantive.

Abstract: In the necropolis of the “Free Dacians” from Văleni (Neamț County), four Roman coins were discovered: three denarii (1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna) and a dupondius from Antoninus Pius. The metallographic analyses, carried out by the X-ray fluorescence method, revealed that the

---

* Lucian MUNTEANU: Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Arheologie; e-mail: lucanas2000@yahoo.com.

** George-Dan HÂNCEANU: Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Național Neamț; e-mail: georgehanceanu@yahoo.com.

*** Daniela CRISTEA-STAN: Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”; e-mail: daniela@nipne.ro.

denarii have Cu (63.28-79.92 %), Sn (14.32-34.87 %), Pb (0.43-7, 98 %), along with other minor elements. They stand for a particular category of copy coins, made by casting, from a Cu-Sn alloy. Such pieces are attested both in sites in the Empire (the area of the Rhine and Danubian limes, Britannia and Dacia), as well as in the Eastern Barbaricum (the current territory of Ukraine). In recent years, Cu-Sn denarii have also been identified on the territory of Western Moldavia, in archaeological contexts and hoards belonging to the "Poieniști-Vârteșcoiu" and "Sântana de Mureș-Cerneahov" cultures. We believe that the Cu-Sn denarii discovered in Văleni were made in a workshop in Dacia (similar to those in Apulum and Potaissa) and arrived in the "barbarian" territory, east of the Carpathians, only starting with the last part of the Severian dynasty. Two of the denarii from Văleni were reworked by perforation and they were used as pendants.

Marea necropolă de tip „Poieniști-Vârteșcoiu” de la Văleni (punctul „La Moară” sau „La Morișcă”) este situată la marginea de vest a Podișului Moldovenesc, în regiunea dealurilor pericarpatice. Descoperită pe teren în anul 1964, de către cercetătorii V. Ursachi (Muzeul de Istorie Roman) și I. Ioniță (Institutul de Arheologie Iași), aceasta a fost investigată pe parcursul campaniilor din perioada anilor 1964-1968 și 1970¹.

Cimitirul, asemenea așezării, se află amplasat în preajma afluentului secundar, cu toponimul „Valea Mare”, de pe partea dreaptă a râului Moldova (Fig. 1). Totodată, are în apropiere și o „gârlă” adâncă și largă (denumită de localnici „Adâncata”), care limitează întinderea necropolei în latura de vest. Numărul total al mormintelor (606) a condus la ideea unei necropole deosebite, nu doar din punct de vedere al cantității, dar mai ales al calității obiectelor funerare și a posibilității, la acea vreme, de analiză a riturilor și ritualurilor de înmormântare pentru populația dacică din secolele II-III p.Chr., de pe teritoriul actual al Moldovei. Acest aspect este important, în condițiile în care mai erau încă incertitudini și discuții în privința practicării înhumației de către populația dacică a culturii „Poieniști-Vârteșcoiu”².

După finalizarea cercetărilor arheologice, dispunerea mormintelor - un grup de 28 fiind situate la o distanță de circa 150 m de restul zonei concentrate cu înmormântări - i-a convins pe arheologii responsabili de șantier că sunt două necropole distincte³: una mare, impresionantă (necropola I, cu 578 morminte) și alta mică, cu un număr restrâns de morminte (necropola II, cu 28 de morminte). Dacă până la aceste cercetări, cel mai vechi cimitir al culturii amintite era considerat cel de la Pădureni (jud. Vrancea), după analizarea rezultatelor autorii au ajuns la concluzia că primele înmormântări de la Văleni au avut loc în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Această ipoteză era argumentată de unele forme ale urnelor modelate cu mâna (vase borcan) și a câtorva urne și fructiere lucrate la roată, care sunt identice sau apropiate recipientelor din La Tène III.

¹ Anterior, între anii 1959-1964, a fost cercetată sistematic, de către arheologii amintiți, așezarea adiacentă necropolei (URSACHI 1970).

² Semnalăm doar două dintre articolele care „dezbat” acest aspect: IONIȚĂ & URSACHI 1968, p. 211-226; URSACHI 1969, p. 199-201.

³ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8.

Acestora se adaugă unele fibule cu corpul puternic profilat (cazul piesei din M 27), care au câteva asemănări cu exemplarele din veacul anterior. Pentru limita superioară, cercetătorii necropolei de la Văleni au luat în calcul variantele târzii ale fibulelor cu portagrafa înaltă și a celor cu piciorul înfășurat, care uneori ajung până spre a doua jumătate a veacului al III-lea p.Chr. Sintetizând, cele două faze de evoluție ale necropolei (cu subfaze) se încadrează în limita cuprinsă între prima jumătate a secolului al II-lea și mijlocul veacului al III-lea p.Chr.⁴

În timpul investigațiilor arheologice au fost descoperite patru monede romane. Acestea sunt relativ bine cunoscute specialiștilor, fiind identificate, inițial, în monografia sitului⁵. La o dată apropiată, ele au fost reluate, într-o formă mai detaliată, în cronică descoperirilor monetare din Moldova⁶. Ulterior, monedele au fost menționate în diferite publicații⁷, o atenție particulară acordându-se denarilor prelucrați⁸.

Recent, am reușit să consultăm piesele respective, care se află în colecțiile a două instituții - Muzeul de Istorie din Roman (Cat. nr. 1, 3-4) și, respectiv, Institutul de Arheologie din Iași (Cat. nr. 2). Cu acest prilej, am avut ocazia să verificăm și să completăm informațiile cunoscute în literatura de specialitate cu privire la identificarea lor, contextele în care au fost descoperite și, mai ales, compoziția lor chimică particulară. Precizăm că acestea, deși extrem de interesante din punct de vedere numismatic, nu au fost ilustrate, fiind doar sumar desenate în lucrarea monografică (**Fig. 2/1b-4b**).

Identificarea inițială a monedelor a fost realizată de către specialiști diferiți. Cel mai probabil, lotul de la Roman a fost prelucrat de către V. Mihailescu-Bîrliba, al cărui scris l-am recunoscut pe plicuri. Cele două monede din mormintele de incinerare (Cat. nr. 1, 4), dar și cea din strat (Cat. nr. 3) au fost descoperite într-o stare precară, fiind puternic arse și având fragmente lipsă (**Fig. 2/1a, 3a-4a**). La peste o jumătate de secol situația lor s-a deteriorat, datorită friabilității metalului și coroziunii. Cu mare dificultate am reușit să reperăm câteva elemente din iconografii și din legende, care confirmă identificările numismatului ieșean. Cea de-a patra emisiune, mai bine păstrată (Cat. nr. 2, **Fig. 2/2a**), provenind dintr-un mormânt de înhumare, a ajuns în colecția Institutului de Arheologie din Iași relativ recent. Cercetătoarea Șeiva Sanie a atribuit-o, greșit, lui Domitianus⁹ și credem că o asemenea confuzie s-ar putea explica prin frecvența extrem de

⁴ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 96-97.

⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25 și n. 3, p. 40 și n. 6, p. 53 și n. 11, p. 58 și n. 17, p. 66, 83, 93, 130, fig. 28/15, p. 141, fig. 39/29, p. 151, fig. 49/50, p. 155, fig. 53/18.

⁶ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a-d.

⁷ POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53.

⁸ CROITORU 2011, p. 190, nr. 293, p. 194, nr. 3003, p. 526, fig. 118/2931, p. 529, fig. 121/3003; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 148, fig. 4/6, p. 150, 152, Appendix II/8-9; MUNTEANU 2021, p. 280, 282, fig. 1/6, p. 283-284, nr. 10-11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

⁹ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25, n. 3.

ridicată a reprezentărilor cu Minerva în rândul denarilor de la acest împărat¹⁰. Din păcate, identificarea eronată s-a perpetuat în toate lucrările ulterioare¹¹.

În general, contextele arheologice din care provin monedele sunt clar precizate în monografia sitului. Doar emisiunea de la Septimius Severus (Cat. nr. 3) este prezentată ca fiind descoperită „pe suprafața necropolei II”¹² sau „în stratul de cultură al necropolei II”¹³. Confuzia este accentuată de atribuirea ei ulterioară necropolei I¹⁴. Confruntând informațiile de pe plic, nu avem nicio îndoială că piesa a fost aflată în stratul de cultură (-0,35 m), în secțiunea 9, care aparține de necropola mică (II)¹⁵. În aceeași cronică numismatică s-a considerat, eronat, că moneda de la Hadrianus (Cat. nr. 2) ar aparține necropolei II¹⁶, dar mormântul (M 212), din inventarul căruia ea provine, face parte, fără îndoială, din cimitirul mare¹⁷. Din păcate, în acest caz, însemnările de pe plic¹⁸ sunt complet greșite.

V. Mihailescu-Bîrliba remarcase pertinent că, în cazul denarilor pe care i-a studiat direct, „titlul aliajului de argint este foarte scăzut”¹⁹, unul dintre ei fiind considerat *fourré*²⁰. Într-adevar, toate aceste trei monede au o înfățișare particulară, care nu este specifică nominalului căruia îi aparțin. Ele au o culoare gălbuie, uneori cu nuanțe de roșu, care sunt evidente în cazul emisiunii de la Domitianus (Cat. nr. 1; **Fig. 2/1a**), care s-a exfoliat, probabil în urma incendierii ritualice. Suprafața lor este puțin aplatizată, are porozitate accentuată, iar în unele locuri sunt vizibile urme de bule de aer. Piesele sunt deosebit de friabile, două dintre ele fiind fragmentare. În cazul uneia se observă mai multe straturi de metal în secțiune (**Fig. 2/3a**). Toate acestea constituie indicii că denarii din necropola de la Văleni au fost realizați prin turnare²¹.

Pentru a determina compoziția lor chimică, a fost folosit un spectrometru portabil, Tracer 5⁺ produs de Bruker Instruments, al cărui principiu de funcționare se bazează pe Fluorescența de Raze X și utilizează ca sursă de excitație un tub de raze X cu anod de Rh, tensiunea maximă fiind de 40kV. Mărimea fascicolului este de 40 mm². Adâncimea analizată este de c. 50 microni, în funcție de compoziția probei. Compoziția chimică elementală este calculată pentru elementele începând cu magneziu (Mg) până la uraniu (U). Analizele au fost făcute în aer, fără filtru,

¹⁰ RIC II/1, p. 264-265.

¹¹ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 190, nr. 2931, p. 526, fig. 118/2931; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 152, Appendix II/8; MUNTEANU 2021, p. 283-284, nr. 10; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 148-149, n. 81.

¹² IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 58, 83.

¹³ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 66, 155, fig. 53/18.

¹⁴ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a.

¹⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8.

¹⁶ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d.

¹⁷ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 8, 25.

¹⁸ Este consemnat faptul că moneda a fost descoperită în anul 1967, în M 400. Putem doar să banuim că este vorba de o confuzie cu piesa de la Domitianus (Cat. nr. 1).

¹⁹ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a-b.

²⁰ MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48b.

²¹ În bibliografia românească, a se vedea: PÎSLARU 2009, p. 363-365; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 12.

folosindu-se software-ul încorporat²². Precizăm că probele au fost analizate pe ambele fețe ale monedelor.

Aliajul din care au fost confecționate piesele este alcătuit, preponderent, din cupru, între 63,28-79,92 %. Următorul element din compoziție, ca importanță, este staniu, care se încadrează între 14,32-34,87%. Doar pentru doi dintre denari (Cat. nr. 1-2) au fost înregistrate cantități mai mari de plumb, între 3,43-7,98 %. În cazul celui de-al treilea (Cat. nr. 3), acest element este slab reprezentat (0,43-0,61 %). Remarcăm faptul piesa respectivă are cel mai mare conținut de staniu. Toate emisiunile conțin procente relativ similare de elemente minore, precum: fier (0,20-0,76 %), stibiu (0,19-0,51 %), zinc (0,14-0,22 %), arsen (0,14-0,37 %), zirconiu (0,01-0,02 %), argint (0,09-0,22 %), titan (0,03-0,15 %) și cobalt (0,01-0,02 %).

Cele trei monede analizate din necropola de la Văleni reprezintă denari copiați prin turnare, dintr-un amestec de cupru și staniu, la care se adaugă și plumb. Se consideră că aliajele de acest fel, care conțin peste 20 % Sn (denumite și „potin”), au o culoare asemănătoare cu aceea a argintului și sunt mai fragile, iar cele cu 10-20 % Sn au o culoare gălbuie, fiind mai ductile²³.

În Imperiu, fenomenul copierii prin turnare a monedelor romane, în prima jumătate a veacului al III-lea p.Chr., este bine documentat prin descoperiri arheologice și a beneficiat de o atenție deosebită din partea specialiștilor²⁴. În rândul acestor contrafaceri, denarii din Cu-Sn, identificați prin analize de specialitate, par să constituie o categorie particulară. Numeroase astfel de piese sunt atestate în situri din zona *limes*-ului renan și danubian (Mainz-Kastel, Rottweil, Rißtissen, *Carnuntum*)²⁵, din *Britannia* (Caerleon²⁶, Londra²⁷) și chiar din *Dacia* (*Apulum*²⁸, *Potaissa*²⁹). Cea mai importantă descoperire din această categorie este, până în prezent, tezaurul din situl de la *Apulum*, care conține 232 de denari - imitații prin turnare, folosind 112 prototipuri cu efigii ale împăraților din perioada Vespasianus-Elagabalus. Majoritatea acestora au în compoziție Cu (> 80 %), alături de care apar, constant, Sn (0,1-42 %), Pb (0,2-29 %) și, mai rar, Zn (0-7 %) ³⁰.

Dincolo de *limes*, există informații despre prezența unor astfel de emisiuni în *Barbaricum*-ul răsăritean. Pe teritoriul actual al Ucrainei au fost identificate, de curând, șase posibile ateliere, unde ar fi fost produși *denarii flati* din Cu-Sn-(Pb), dar și dintr-un aliaj cu titlu ridicat de argint³¹. Momentan, datele despre aceste descoperiri sunt sumare³², dar cercetarea acestora se află abia la început.

²² CRISTEA-STAN *et alii* 2021, p. 1-3.

²³ RAUB & ZWICKER 2012, p. 220.

²⁴ O tratare mai recentă a acestui subiect, cu repere bibliografice actualizate, a se vedea la HALL 2014, p. 167-172.

²⁵ RAUB & ZWICKER 2012, p. 219-226.

²⁶ BOON 1988, p. 108 și n. 41.

²⁷ HALL 2014, p. 178.

²⁸ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015.

²⁹ PÎSLARU 2009, p. 66, 71-74, 360-362, 364.

³⁰ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015.

³¹ MYZGIN 2022, p. 100.

³² AWIANOWICZ, DYMOWSKI & MYZGIN 2022, p. 131-132, fig. 1-2, p. 137-138.

Abia în ultimii ani s-a încercat recunoașterea denarilor turnați, din Cu-Sn, în rândul descoperirilor monetare romane de pe teritoriul „barbar” dintre Carpații Orientali și Prut. Este un proces anevoios, de durată, care presupune parcurgerea critică a bibliografiei mai vechi, reperarea și selectarea pieselor în colecțiile diverselor instituții publice și, abia la final, investigarea compoziției chimice prin diferite metode. Până în momentul de față a fost analizat un lot relevant de astfel de monede, iar o parte dintre rezultate sunt deja cunoscute sau se află în curs de publicare. Astfel că se pot schița câteva observații preliminare pe marginea acestor contrafaceri particulare din Moldova de la vest de Prut.

Denarii copiați prin turnare, dintr-un aliaj constituit preponderent din Cu-Sn, se întâlnesc în acest areal, în diverse perioade, în diferite contexte arheologice și numismatice. Descoperiri izolate sunt cunoscute în așezarea de la Roșiori (jud. Neamț) (2 ex. - 1 Traianus³³, 1 Marcus Aurelius și Lucius Verus³⁴) și în necropolele de la Dumitreștii Gălății (jud. Iași) (1 ex. Antoninus Pius și Marcus Aurelius³⁵) și Văleni (jud. Neamț) (3 ex. - 1 Domitianus, 1 Hadrianus, 1 Septimius Severus: Iulia Domna). Toate aceste situri aparțin fazei târzii a culturii „Poieniști-Vârteșcoiu”³⁶. De asemenea, în compoziția marelui tezaur de la Măgura (jud. Bacău) (*t.p.q.* 194-195 p.Ch.)³⁷, dezvelit într-o așezare a aceleiași culturi, am reușit să depistăm o monedă similară (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I)³⁸.

Contrafacerile din această perioadă apar, preponderent, în mormintele populației locale. Cu o singură excepție, toate piesele au fost prelucrate prin perforare. Aliajele din care au fost confecționate sunt destul de asemănătoare, cu variații moderate ale ponderii principalelor metale.

În mediul „Sântana de Mureș-Cerneahov”, denarii din Cu-Sn au fost descoperiți, izolat, doar în așezări, precum cele de la Bârlad-„Valea Seacă” (jud. Vaslui) (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I³⁹), Dobrovăț-„Râpile lui Filip” (jud. Iași) (1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I⁴⁰) și Dobrovăț-„Mănăstire” (jud. Iași) (1 ex. Marcus Aurelius⁴¹). Există informații, neverificate, despre o piesă (1 ex. Antoninus Pius⁴²), care ar putea proveni din situl de la Bobești-„Dealul lui Păiuș” (jud. Vaslui)⁴³. De asemenea, tezaurul de la Iezer (jud. Vaslui) (*t.p.q.* 235 p.Ch.),

³³ HÂNCEANU 2010, p. 48-50, 65, pl. XII; HÂNCEANU 2016, p. 179, 196, pl. XII; MUNTEANU 2013, p. 194, nr. V/1, p. 197, fig. 2/V.1; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 144, 148, fig. 4/1, p. 152, Appendix I/2 (rezultate inedite analize XRF).

³⁴ HÂNCEANU, DIACONU & CROITORU, p. 112; MIRCEA *et alii* 2019, p. 374-381; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 144, 147-148, fig. 4/2, p. 152, Appendix I/2.

³⁵ MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 261, fig. 2.

³⁶ Despre carpi și cultura „Poieniști-Vârteșcoiu”, a se vedea, mai recent, POPA 2015, p. 30-35 și IONIȚĂ 2010, p. 457-464 (cu bibliografia).

³⁷ MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977; MOISIL 2012, p. 302-303.

³⁸ MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977, p. 63, nr. 2109 (rezultate inedite analize XRF).

³⁹ PALADE 2004, p. 59, 222, nr. 1, p. 318, fig. 32/1; IONIȚĂ, MAMALAUĂ & VORNIC 2009, p. 55, nr. 254 (rezultate inedite analize XRF).

⁴⁰ APARASCHIVEI, HONCU & MUNTEANU 2022, p. 117-118 (rezultate inedite analize XRF).

⁴¹ BUTNARIU 2001, p. 117, nr. 3/121 (rezultate inedite analize SEM - EDX).

⁴² BUTNARIU 2016, p. 195, nr. 5/14, pl. CLXV/14 (rezultate inedite analize XRF).

⁴³ MERLAN 2008, p. 109.

care trebuie pus în legătură cu prezența goșilor în Moldova⁴⁴, conține trei astfel de emisiuni (1 ex. Antoninus Pius: Faustina II⁴⁵, 2 ex. Marcus Aurelius⁴⁶).

În această etapă cronologică monedele copiate nu sunt perforate și par să se concentreze în așezări și în tezaure. Majoritatea au o compoziție chimică destul de apropiată de cea a pieselor din perioada anterioară. Doar două dintre ele - de la Dobrovăț-„Râpile lui Filip” și Bobești - conțin cantități relativ egale de Cu și Sn și par să se individualizeze în acest grup.

Cu valoare de ipoteză, consideram anterior că originea denarilor turnați din Cu-Sn, din Moldova de la vest de Prut, trebuie căutată în provincia romană învecinată, *Dacia*. Ei ajuns dincolo de *limes*-ul răsăritean într-o perioadă târzie, probabil amestecați cu emisiunile originale⁴⁷. Într-adevăr, remarcăm că există numeroase analogii între monedele de la Văleni și cele din situl de la *Potaissa* și, mai ales, din tezaurul „Apulum VI”, menționate anterior. Aceste asemănări sunt relativ ușor vizibile în privința aspectului și a tipurilor originale copiate. Totodată, aliajele din care au fost confecționate piesele din aceste descoperiri conțin aceleași metale de bază, în proporții similare. Absența unor elemente minore din compoziția chimică elementală a denarilor din cele două situri romane⁴⁸ se explică, cel mai probabil, prin faptul că pentru analize s-a folosit un echipament tehnic mai puțin performant. Ne apare plauzibilă turnarea monedelor de la Văleni într-un atelier din *Dacia*, aidoma celor care ar fi putut funcționa în interiorul castrului de la *Potaissa*⁴⁹ sau în vecinătatea lui *Municipium Septimium Apulense*⁵⁰. Faptul că cele mai recente prototipuri folosite sunt din vremea lui Elagabalus⁵¹, poate constitui un reper cronologic viabil pentru datarea copiilor „dacice”, a căror fabricare se circumscrie unui fenomen imitativ de amploare, petrecut în interiorul Imperiului⁵². În logica acestei construcții, suntem de părere că abia începând cu ultima parte a dinastiei Severilor are loc pătrunderea în Moldova, pe diferite căi, a denarilor copiați prin turnare, din Cu-Sn. Acestei perioade târzii s-ar circumscrie și cele trei monede din necropola de Văleni, care constituie un lot unitar din punct de vedere cronologic.

Un ultim aspect pe care intenționăm să îl aducem în discuție se referă la prelucrarea prin perforare a doi dintre denari (Cat. nr. 1-2). Studiarea directă a acestora ne-a permis să reconsiderăm unele observații mai vechi, eronate, care s-

⁴⁴ MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 146; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 48.

⁴⁵ MUNTEANU & POPUȘOI 2014, p. 3-4, n. 16, p. 18, nr. 21, p. 31, fig. 3/21; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 137 și n. 22, p. 181, Taf. 19/22.

⁴⁶ MUNTEANU & POPUȘOI 2014, p. 3-4, n. 16, p. 18-19, nr. 24-25, p. 31, fig. 3/24-25; GRUMEZA *et alii* 2022, p. 137 și n. 24-25, p. 181, Taf. 19/25-26.

⁴⁷ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150-151; MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 263-264.

⁴⁸ PÎSLARU 2009, p. 360-362; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 39-45, tab. 3.

⁴⁹ PÎSLARU 2009, p. 71-74.

⁵⁰ GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 14-15.

⁵¹ PÎSLARU 2009, p. 177, nr. 175, p. 360, nr. 175; GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015, p. 96-98, nr. 213-228.

⁵² HALL 2014, p. 169-172.

au bazat doar pe consultarea desenelor⁵³. Astfel, pe ambele piese, găurile se află în fața portretului imperial, în diferite poziții (la ora 5 și, respectiv, la ora 2), doar într-un singur caz fiind afectată efigia (lui Hadrianus) (**Fig. 2/1a-2a**). Perforațiile sunt rotunde, au dimensiuni medii (c. 2 mm), par să fi fost făcute cu grijă, probabil cu un sfredel, resturile de metal au fost îndepărtate, astfel că e dificil de presupus dinspre ce parte a monedelor au fost realizate. Probabil, la fel ca în alte părți din *Barbaricum*, denarii prelucrați din vestul Moldovei au avut, în principal, un rol decorativ, deși alte semnificații nu trebuie excluse⁵⁴. La Văleni, una dintre piese a fost descoperită în regiunea gâtului⁵⁵, fiind eventual purtată ca pandantiv simplu. Cealaltă ar fi putut fi parte a unui colier mai elaborat, care conținea diverse elemente ce se regăsesc în inventarul mormântului (pandantiv-căldărușă, mărgele)⁵⁶.

Numărul consistent de denari copiați prelucrați ne-a îndreptățit să reflectăm asupra existenței unei selecții intenționate a acestor monede de calitate inferioară, pentru a fi perforate⁵⁷. Într-o anumită măsură, am putea folosi chiar analogia cu situația de la *Vallum Antonini*, unde aceste nominaluri au fost replicate în staniu, pentru a fi folosite în scop ritualic⁵⁸. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că oferta de numerar roman din teritoriul „barbar” de la răsărit de Carpați, în prima jumătate a veacului al III-lea p.Chr., nu era una chiar generoasă, iar denarii copiați din Cu-Sn ar fi putut reprezenta una dintre puținele opțiuni pentru populația locală.

Aceste emisiuni particulare, confirmate prin analize de specialitate, se individualizează drept o categorie distinctă în rândul descoperirilor monetare din Moldova de la vest de Prut, putând avea un rol semnificativ în datarea diferitelor complexe și situri arheologice din acest areal.

CATALOG⁵⁹ (Fig. 2/1a-4a)

1. Cu-Sn-Pb; 1,242 g; 15 x 19 mm; 12h; f.s.c., ruptă în trei fragmente, lipsă 1/5 din monedă, perforată (2 mm; av.-5h), trecută prin foc;
Av. ilizibil;
Rv. [...]VIIIIDESX[...];

⁵³ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 152, Appendix II/9; MUNTEANU 2021, p. 283-284, nr. 10-11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

⁵⁴ MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150; MUNTEANU 2021, p. 281; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 150.

⁵⁵ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 40.

⁵⁶ IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25.

⁵⁷ MUNTEANU 2021, p. 281; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 150; MUNTEANU & VORNICU 2022, p. 264.

⁵⁸ MACDONALD 1905, p. 13-16.

⁵⁹ Au fost folosite următoarele abrevieri pentru metale și aliaje (AE-*aes*, Ag-argint, As-arsen, Co-cobalt, Cu-cupru, Fe-fier, Pb-plumb, Sb-Stibiu, Sn-staniu, Ti-titan, Zn-zinc, Zr-zirconiu, n.d.-nedetectabil), date tehnice (g-gram, h-ora (ax), m-metru, mm-milimetru), descriere monede (av.-avers, rv.-revers), context (M-mormânt) și colecții (IAI-Institutul de Arheologie Iași, MIR-Muzeul de Istorie Roman, inv.-inventar).

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Domitianus, Roma, martie-13 septembrie 83 (RIC II/1, p. 277, no. 164);

Context: 1967; necropola I, M 400 (incinerare; -0,65 m); artefacte asociate: pandantiv de fier în formă de căldărușă, mărgică inelară de sticlă roșie, două mărgelile prismatice de sticlă roșie;

Păstrare: Muzeul de Istorie Roman (MIR), inv. 7800;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 40 și n. 6, p. 66, 93, 97, 141, fig. 39/29; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48b; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 194, nr. 3003, p. 529, fig. 121/3003; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 148, fig. 4/6, p. 150, 152, Appendix II/9; MUNTEANU 2021, p. 280, 282, fig. 1/6, p. 284, nr. 11; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 146, 148-149, n. 81.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	76,64	14,84	7,31	0,23	0,31	0,22	0,16	0,02	0,21	0,03	0,02
Rv.	66,55	23,46	7,98	0,76	0,51	0,16	0,37	0,02	0,15	n.d.	0,02

2. Cu-Sn-Pb; 2,396 g; 17 x 19 mm; 6h; s.c., ruptă, perforată (2 mm; av.-2h);

Av. H[...]AN[...] AVGVS[...]

Rv. C[...] III

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Hadrianus, Roma, anii c. 125-126/127 (RIC II/3, p. 128, nr. 787);

Context: necropola I, M 212 (înhumație, copil (?); -0,81 m); poziția monedei: în regiunea gâtului; artefacte asociate: ac din bronz, aplică din argint;

Păstrare: Institutul de Arheologie Iași (IAI), în curs de inventariere;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 25 și n. 3, p. 66, 93, 97, 130, fig. 28/15; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48d; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; CROITORU 2011, p. 190, nr. 2931, p. 526, fig. 118/2931; MUNTEANU & HÂNCEANU 2020, p. 150, 152, Appendix II/8; MUNTEANU 2021, p. 280, 283-284, nr. 10; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23, p. 148-149, n. 81.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	79,64	14,32	4,96	0,39	0,19	0,14	0,14	0,02	0,09	0,10	0,02
Rv.	79,92	15,54	3,43	0,25	0,23	0,15	0,18	0,02	0,10	0,15	0,02

3. Cu-Sn-Pb; 1,162 g; 14 x 17 mm; 6h; f.s.c., ruptă în două fragmente, lipsă 1/3 din monedă;

Av. [...]AVG[...];

Rv. ilizibil;

Copie realizată prin turnare după un *denarius* de la Septimius Severus: Iulia Domna, Roma, anii 196-211 (RIC IV/I, p. 170, nr. 575);

Context: 1964; necropola II, secțiunea 9, m 10,20, la -0,35 m (în stratul de cultură);

Păstrare: MIR, inv. 7802;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 58 și n. 17, p. 66, 83, 155, fig. 53/18; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48a; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23.

Compoziția elementală calculată în procente:

	Cu	Sn	Pb	Fe	Sb	Zn	As	Zr	Ag	Ti	Co
Av.	70,16	28,35	0,43	0,20	0,27	0,17	0,15	0,01	0,18	0,07	0,01
Rv.	63,28	34,87	0,61	0,29	0,33	0,14	0,16	0,01	0,22	0,09	n.d.

4. AE; 10,95 g; 23x26 mm; 6h; f.s.c., puternic arsă;

Av. [...]NINV[...];

Rv. ilizibil;

Imperiul Roman, Antoninus Pius, *dupondius*, Roma, anii 139-161 (RIC III gen.);

Context: 1970; necropola I, M 589 (incineratie; -0,66 m);

MIR, inv. 11437;

Bibliografie: IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 53 și n. 11, p. 66, 93, 151, fig. 49/50; MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988, p. 316, nr. 48c; POENARU BORDEA & MITREA 1989, p. 265, nr. 53; MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021, p. 143, n. 23.

BIBLIOGRAFIE

APARASCHIVEI, HONCU & MUNTEANU 2022 – D. Aparaschivei, Șt. Honcu, L. Munteanu, *A "sarmatian" fibula found in Dobrovăț, Iași county*, în: S.-P. Boțan, Șt. Honcu (eds.), *In Medias Res Antiquorum. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Costel Chiriac oblata*, Cluj-Napoca, 2022, p. 117-127.

AWIANOWICZ, DYMOWSKI & MYZGIN 2022 – B. Awianowicz, A. Dymowski, K. Myzgin, *The Counterfeit Roman Imperial Denarii on both Sides of the Limes according to the Written, Archaeological and Numismatic Sources. Was there any Transfer of Ideas, Technologies and Coins?*, în: M. Ołędzki, A. Dubicki (eds.), *Rome and the Barbarians. An Interplay between two Worlds*, Łódź, 2022, p. 129-144.

BOON 1988 – G. C. Boon, *Counterfeit coins in Roman Britain*, în: J. Casey, R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist²*, London, 1988, p. 102-188.

BUTNARIU 2001 – V. M. Butnariu (éd.), *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie de Iași*, Iași, 2001.

BUTNARIU 2016 – V. M. Butnariu (éd.), *Découvertes monétaires du Complexe Muséal „Iulian Antonescu” Bacău, Onești*, 2016.

CRISTEA-STAN *et alii* 2021 – D. Cristea-Stan, L. Munteanu, S.-P. Boțan, A.-E. Apostu, *Composition studies on "Dumbrăveni" type coins - the case hoard from Crângul Petrești Area, Vânători Commune (Vrancea County)*, *Romanian Journal of Physics* 66/905 (2021), p. 1-10.

CROITORU 2011 – C. Croitoru, *Roman discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st century B.C. - 5th century A.D.)*, Brăila, 2011.

GĂZDAC, OARGĂ & ALFÖLDY-GĂZDAC 2015 – C. Găzdac, O. Oargă, Á. Alföldy-Găzdac, *It was supposed to be Silver! The Scrap Coin 'Hoard' Apulum VI*, Cluj-Napoca, 2015.

GRUMEZA *et alii* 2022 – L. Grumeza, V. Cojocaru, Șt. Honcu, L. Munteanu, *Corpus der romischen Funde im europaischen Barbaricum. Rumänien. Band 2. Kreis Vaslui, Cluj-Napoca*, 2022.

HALL 2014 – J. Hall, *With Criminal Intent? Forgers at Work in Roman London*, *Britannia* 45 (2014), p. 165-194.

HÂNCEANU 2010 – G. D. Hânceanu, *Obiecte romane în situl dacic de la Roșiori-Neamț*, *Carpica* 39 (2010), p. 32-65.

HÂNCEANU 2016 – G. D. Hânceanu, *Roman Imports in the Settlement of the Free Dacians at Roșiori (Neamț County)*, în: V. Bârcă (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their relations with the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2016, p. 169-201.

HÂNCEANU, DIACONU & CROITORU – G. D. Hânceanu, V. Diaconu, C. Croitoru, *Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț. Punct Țarina Veche/La Humărie*, *Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2017*, p. 111-112.

IONIȚĂ 2010 – I. Ioniță, *Dacii liberi din Moldova*, în: D. Protase, Al. Suceveanu (ed.), *Istoria Românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni²*, București, 2010, p. 455-469.

IONIȚĂ, MAMALAUCA & VORNIC 2009 - I. Ioniță, M. Mamalaucă, V. Vornic (eds.), *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului. Catalog*, Bârlad, 2009.

IONIȚĂ & URSACHI 1968 – I. Ioniță, V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, *SCIV* 19/2 (1968), p. 211-226.

IONIȚĂ & URSACHI 1988 – I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988.

MACDONALD 1905 - G. Macdonald, *A recent find of Roman coins in Scotland*, *NC* 5 (1905), p. 10-17.

MERLAN 2008 – V. Merlan, *Contribuții monografice asupra Depresiunii Hușilor*, Iași, 2008.

MIHAILESCU-BÎRLIBA & BUTNARIU 1988 - V. Mihailescu-Bîrliba, V. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I*, *ArhMold* 12 (1988), p. 311-320.

MIHAILESCU-BÎRLIBA & MITREA 1977 – V. Mihailescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977.

MIRCEA *et alii* 2019 – O. Mircea, G. D. Hânceanu, V. Vasilache, I. Sandu, A. V. Sandu, L. Munteanu, *Study of a coin from the 2nd century discovered in Roșiori, Neamț County*, în: A. M. Găraș, R. F. Oprițescu (eds.), *MATCONS. Matter and Materials in/for Heritage Conservation. 7th Edition. October 8th-12th, 2019, Craiova*, 2019, p. 369-383.

MOISIL 2012 – D. Moisil, *Descoperiri monetare antice și bizantine din România (IV)*, *CN* 18 (2012), p. 293-322.

MUNTEANU 2013 – L. Munteanu, *Descoperiri monetare din Moldova. V*, *ArhMold* 36 (2013), p. 191-198.

MUNTEANU 2021 – L. Munteanu, *Pierced and/or Looped Roman Denarii from Western Moldavia (Romania)*, în: R. Ciołek, R. Chowanec (eds.), *Aleksanderia. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, Wiesbaden, 2021, p. 279-286.

MUNTEANU & HÂNCEANU 2020 – L. Munteanu, G.-D. Hânceanu, *Pierced Roman coins from the 'Free Dacians' settlement of Roșiori (Municipality of Dulcești, Neamț County, Romania)*, în: Al. Rubel, H.-U. Voß (eds.), *Experiencing the Frontier and the Frontier of Experience: Barbarian perspectives and Roman strategies to deal with new threats*, Oxford, 2020, p. 144-155.

MUNTEANU, HONCU & APARASCHIVEI 2021 – L. Munteanu, Șt. Honcu, D. Aparaschivei, *On the Chronology of Roman Coins in Barbaricum. Denarii Finds from the Site of Schineni (Bacău County)*, în: V. Cojocaru, A.-I. Pázsint (eds.), *Migration and Identity in Eurasia: From Ancient Times to the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 2021, p. 139-165.

MUNTEANU & POPUȘOI 2014 – L. Munteanu, E. Popușoi, *The Roman Coin Hoard from Iezer*, în: A. Mihalache, D. Aparaschivei, Gh. Cliveti, Al. Simon (ed.), *Inovație și interdisciplinaritate în cercetarea arheologică și istorică: teorii, metode, surse*, Iași, 2014, p. 1-34.

MUNTEANU & VORNICU 2022 – L. Munteanu, N. Vornicu, *Contribuții la problema imitațiilor de denari romani imperiali din Moldova. Descoperirea monetară din necropola de la Dumitreștii Gălății (com. Schitu Duca, jud. Iași)*, RAASI 4 (2022), p. 257-266.

MYZGIN 2022 – K. Myzgin, *Denarii Flati*, în: *XVI International Numismatic Congress in Warsaw September 11-16, 2022. Book of Abstracts*, Warsaw, 2022, p. 100.

PALADE 2004 – V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad - Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004.

PÎSLARU 2009 – M. Pîslaru, *The Roman Coins from Potaissa. Legionary Fortress and Ancient Town*, Cluj-Napoca, 2009.

POENARU BORDEA & MITREA 1989 – Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie-1988 (XXXII)*, *Dacia* n.s. 33/1-2 (1989), p. 259-266.

POPA 2015 – Al. Popa, *Untersuchungen zu den römisch-barbarischen Kontakten östlich der römischen Provinz Dacia*, Bonn, 2015.

RAUB & ZWICKER 2012 – Ch. Raub, U. Zwicker, *Cast Forgeries of Roman Denarii and Antoniniani, Silver-tin-copper and Copper-tin Alloys*, *NC* 172 (2012), p. 219-226.

URSACHI 1969 – V. Ursachi, *Contribuții la problema ritului de înmormântare la carpodaci*, *Carpica* 2 (1969), p. 199-201.

URSACHI 1970 – V. Ursachi, *Săpăturile arheologice de la Văleni*, *MCA* 9 (1970), p. 265-270.

Fig. 1. Localizarea sitului de la Văleni-„La Moară”/„La Morișcă” (jud. Neamț).
Fig. 1. Location of the site Văleni-“La Moară”/“La Morișcă” (Neamț County).

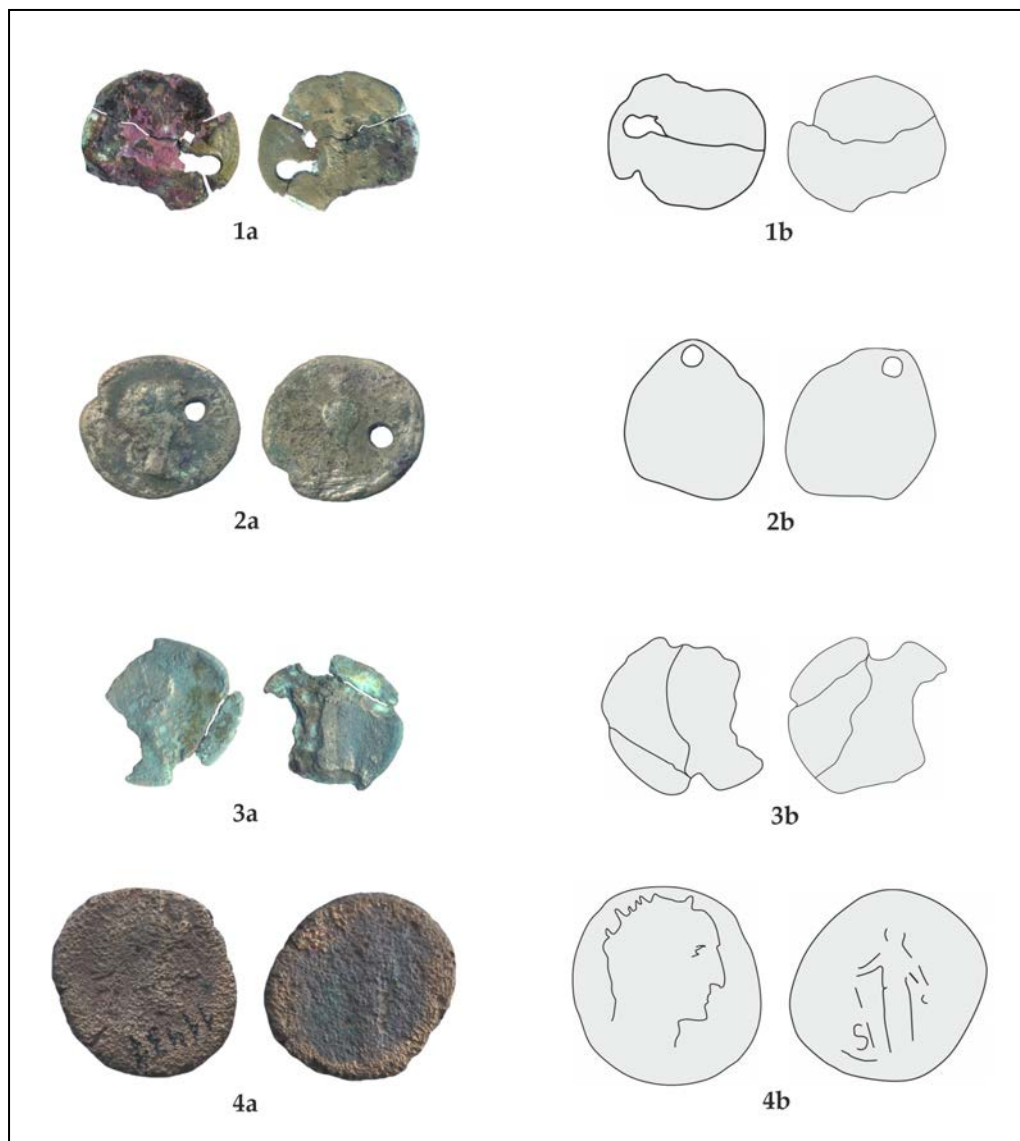

Fig. 2. Monede descoperite în necropola de la Văleni (1a-4a - foto; 1b-4b - desene *apud* IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 141, fig. 39/29, p. 130, fig. 28/15, p. 155, fig. 53/18, p. 151, fig. 49/50).

Fig. 2. Coins discovered in the Văleni necropolis (1a-4a - photos; 1b-4b - drawings *apud* IONIȚĂ & URSACHI 1988, p. 141, fig. 39/29, p. 130, fig. 28/15, p. 155, fig. 53/18, p. 151, fig. 49/50).